

ARISTOFAN | ARISTOFANOV SOKRAT IN SODNI PROCES LETA 399 PR. KR

Prevod in komentar Jera IVANC

¹Platon, *Apologija*: 18b, 18d, 19b,c

»/.../ ker se je med vami že pred davnim časom oglasila zoper mene številna klika tožljivcev ter širila o meni neresnične vesti: teh me je bolj strah kakor Anita in njegovih tovarišev, čeprav so mi tudi ti nevarni. A še nevarnejši so tisti, ki so v vaših mladih letih vplivali na vas in skušali vaše duše napolniti z lažnivimi obtožbami, kakor češ da živi neki Sokrates, moder mož, ki razglablja o nebesnih prikaznih, ki je raziskal vse, kar je pod zemljo, in zna pravno šibkejšo stvar pretvarjati v močnejšo. /.../ A kar je najneumnejše, človek nikar njih imen ne more doognati in jih povedati, razen če je ta ali oni slučajno pisec komedij. «

»Začnimo torej od kraja pa pogledjmo, kakšna je obtožba, ki me je spravila ob dobro ime in dala naposled tudi Meletu pogum, da mi je obesil to pravdo na vrat. Dobro! Kaj so potemtakem govorili o meni moji obrekovalci? /.../ »Sokrates je kriv hudodelstva, ker se meša v tuje reči, s tem da radovedno iztiče po podzemeljskih in nebesnih skrivnostih, dalje, da pravno šibkejšo stvar pretvarja v močnejšo in uči tudi druge, naj ga posnemajo. « Tako nekako pravi obtožnica. Sicer pa lahko sami vidite, kako se v Aristofanovi komediji ziblje nekaj Sokrates v košu pa se širokousti, da hodi po zraku, in kuasi še druge neslanosti, ki jih jaz razumem tako kakor zajec godbo na boben. /.../ Toda kakor rečeno, jaz s temi rečmi nimam nič opraviti. «

Namesto suhoparnega uvoda ponujam bralcu v branje raje odlomke iz Platonove *Apologije* v barvitom Sovretovem prevodu, saj se bomo v članku ukvarjali tudi s primerjavo Aristofanovega Sokrata in Sokrata, kot ga poznamo danes - torej predvsem Platonovega Sokrata² - v izbranih odlomkih pa imamo enkratno priložnost, da preberemo, kaj je Platonov Sokrat povedal o Aristofanovem Sokratu. Ker pa bomo Aristofanovega Sokrata osvetliti predvsem v luči sodnega procesa iz leta 399 pr. Kr., o katerem izvemo največ ravno iz Platonove *Apologije*, si na tem mestu priključimo v

¹ Platon, *Apologija*, *Kriton*, prevedel Anton Sovrè, Ljubljana, 1967. Grški citati v članku so vzeti z zgoščenke TLG: Thesaurus Linguae Graecae (edited by D. J. Dumont and R. M. Smith), Copyright © 1992-1995. Odlomke iz Aristofanovih *Oblakov* sem izbrala in prevedla Jera Ivanc.

² V problem, koliko in ali je Platonov Sokrat tudi zgodovinski Sokrat, se v tem članku ne bomo spuščali.

spomin še glavne točke obtožnice: Sokrat ne veruje v državne bogove, uvaja nova boštva in kvari mladino.

Vse to in še več pa počne Sokrat v Aristofanovi komediji *Oblaki*. Zato sploh ni čudno, da prišteva Sokrat v *Apologiji* med tožnike, katerih obtožbe in očitki so nastali že davno in ki so ravno zato hujši tožniki od Meleta, Likona in Anita, tudi Aristofana.

Ta si je v resnici Sokrata privoščil že davno, pred skoraj četrto stoletja, v *Oblakih*, mimogrede pa ga je ošvrknil še devet let kasneje v *Pticah* (v. 1555, 1281-1282). Razlika med tistim Sokratom, ki ga v *Oblakih* prikaže Aristofan, in Platonovim Sokratom je tako očitna, da se nam zdi danes podoba Sokrata, ki binglja v košu in govori skrajno zapleteno, prav zabavna in le stežka bi verjeli, da je imela kakšen resnejši vpliv na obtožbe proti Sokratu četrto stoletja kasneje. Če pa Sokratove očitke Aristofanu vzamemo resno, če pomislimo na politično ozadje procesa in na Sokratove »nedemokratske« prijatelje (Alkibiad, Kritias, Harmid), ki so simpatizirali s Šparto in kasneje tako ali drugače škodili Atenam in atenski demokraciji³, in če se poleg vsega tega skušamo vživeti še v vlogo (preprostega) atenskega gledalca *Oblakov*, ki je četrto stoletja pozneje morda sedel med sodniki, potem lažje razumemo, kako se je Sokrat iz Aristofanove karikature zlahka prelevil v brezbožneža in krivoverca, ki spodkopuje tradicionalne vrednote, kvari mladino in je zato obsojen na smrt. Gledalec namreč o Sokratu ni vedel tega, kar vemo mi danes. Ni poznal ne Platonovega, ne Ksenofontovega, ne Aristotelovega Sokrata, vedel ali slišal je, da po Grčiji hodijo potujoči učitelji, sofisti, ki učijo za denar, ki dvomijo o obstoječem redu, nekateri od teh pa menda sploh ne spoštujejo bogov⁴, po pripovedovanju prijateljev ali znancev je vedel za nekega bosonogega Sokrata, ki hodi po Atenah in prepričuje ljudi, da v resnici ničesar ne vedo, ali pa je morda Sokratov *elenkhos* skusil celo na lastni koži. O Sokratovi filozofiji je verjetno vedel zelo malo ali nič. Zato je toliko lažje verjel *Oblakom*, čeprav se je najbrž zavedal, da komedija vedno pretirava. Zato je uprizoritev gotovo pripomogla k njegovi napačni podobi o Sokratu, ki je skupaj s kasnejšimi dogodki v zvezi s Sokratovimi prijatelji privedla do zmage Anita, Meleta in Likona.

³ Edini očitek v *Oblakih*, da je bil Sokrat učitelj politikov, je atenski demagog in pripadnik radikalnih demokratov Hiperbol (v. 875), ki je bil leta 417 pr. Kr. obsojen na izgnanstvo. V obdobju peloponeške vojne je bila predvsem med mladimi iz bogatih atenskih družin v modi Šparta. Aristofan v *Pticah* (v. 1281-82) skupaj uporabi glagol *λακωνομανέω* in *σωκρατέω* ('nor sem na Šparto' in 'sem kot Sokrat').

⁴ Atene so bile v drugi polovici 5. stoletja glede tega še posebno občutljive. Leta 450 pr. Kr. je bil zaradi brezboštva obsojen Anaksagora, čeprav so bile v ozadju po vsej verjetnosti politične spletke proti Periklu. Konec 5. stoletja je bil v Atenah zaradi skrunitve elevzinskih misterijev obsojen za brezboštvo pesnik Diagoras z Melosa in je pred smrtno obsodbo pobegnil iz Aten, nekaj let kasneje pa je bil za brezboštvo obsojen tudi Protagora.

Prej smo govorili o tem, kako se je Aristofanov Sokrat zlahka prelevil v hudodelca, obsojenega na smrt, torej lahko z malce pretiravanja rečemo, da se tudi *Oblaki* iz komedije o Sokratu zlahka prelevijo v Sokratovo tragedijo. Tako v življenju kot v komediji je bil obtožen brezboštva oziroma krivoverstva, spodkopavanja morale in kvarjenja mladine, tako v življenju kot v komediji je bil zaradi tega obsojen na smrt. Če sta bila Aristofan in Sokrat v resnici prijatelja, kot lahko razumemo iz Platonovega *Simpozija*⁵, in če so Aristofanovi *Oblaki* v resnici pripomogli k splošnemu mnenju o Sokratovi družbeni škodljivosti in posredno k njegovi obsodbi, potem je stvar še bolj tragična. Tudi če njunega odnosa v *Simpoziju* ne jemljemo za zgodovinsko dejstvo in Aristofan s Sokratom ni gojil tesnejših stikov, težko verjamemo, da ga je prikazal kot sofista najslabše vrste zato, ker bi tudi v resnici tako mislil. Stara komedija si je za tarčo svojega posmeha pač izbirala spremembe in novosti v družbi, miselne, umetniške ali politične, in njihove protagoniste. Aristofan si je za predstavnika nove miselne struje izbral Sokrata verjetno zato, ker ga je bilo na atenskih ulicah mogoče videti skoraj vsak dan in ker nihče ni prav natančno vedel, kaj poučuje in ali sploh poučuje, hvaležna tema pa je bila tudi njegova silenska podoba. Pa vendar mu je s tem naredil kar nekaj škode.

Oglejmo si Aristofanove *Oblake* in njegovega Sokrata še natančneje.

Strepsiad, preprost kmet, ki je moral ob začetku peloponeške vojne zapustiti svojo kmetijo in se z družino preseliti v Atene, se je predvsem zaradi sinove strasti do konjev in konjskih dirk znašel v hudih dolgovi. Ker ne ve, kako bi se dolgov znebil, se odloči, da mora sin spremeniti način življenja in oditi v šolo, kjer ga bodo naučili - kot je slišal - tako govoriti, da se bo lahko izvlekel iz vsake tožbe.

STREPSIAD: No, tja poglej.

A vidiš tista vratca? Tisto hiško?

FEJDIPID: Ja, vidim. No, in, ôči ...? Kaj je tam?

STREPSIAD: Premišljevalnica za modre duše.

Gospodje, ki živijo tam, trdijo,
da je nebo v resnici krušna peč
in da smo mi polena. Če jim plačaš,
tako te naučijo govoriti,
da kloni vsak, vseeno, kaj poveš.

95

⁵ Dialog je po vsej verjetnosti postavljen v leto 416 pr. Kr., torej v čas po uprizoritvi *Oblakov*.

- FEJDIPID: In kdo so?
- STREPSIAD: Imen ne znam našteti. 100
Zelo natančni so. Možje načel.
- FEJDIPID: Tisti berači in bahači. Fuj!
Saj vem. Vsi obledeli in brez čevljev.
Hajrefon⁶ ... pa ... pa ... tisti bedni Sokrat.
- STREPSIAD: No, no, le tiho. Brez otročarij! 105
Poskrbi raje za očetov kruh –
pridruži se jim in pozabi konje!
- FEJDIPID: Ni šans! Nikoli! Tudi če mi daš
triglavske orle.⁷ Tja ne grem!
- STREPSIAD: Daj, ljubček, prosim, pojdi se učit. 110
Daj, no ...
- FEJDIPID: In kaj se tam lahko naučim?
- STREPSIAD: Menda imajo tam dva govora –
močnejšega – kar to pač že pomeni –
in še šibkejšega. Ta vedno zmaga,
čeprav po vsej pravici ne bi smel. 115
In tega, ki krivično vedno zmaga,
se tam nauči, da ne bom dolgov –
ti si mi jih nakopal – plačeval.

Fejdipid tega nikakor ne sprejme, zato ga Strepsiad spodi od doma in sklene, da se bo govorniških spretnosti, kljub svoji stari pameti, naučil kar sam. Stopi k vratom premišljevalnice in potrka.

UČENEC: Hudiča! K vragu! Kdo po vratih tolče!?

STREPSIAD: Féjdonov sin Strepsiad s podeželja.

⁶ Hajrefon je bil tisti Sokratov prijatelj in eden redkih demokratov v njegovem krogu, ki je, kot izvemo v *Apologiji*, vprašal Delfsko preročišče, ali je kdo modrejši od Sokrata. Aristofan si ga je, tudi zaradi njegove astenične zunanosti, privoščil večkrat. V *Pticah* ga imenuje s pridevkom netopir (v. 1296, 1564). V leksikonu Suda lahko preberemo, da se je ukvarjal tudi s pisanjem, vendar se od njegovih del ni ohranilo nič.

⁷ V originalu: 'fazane, ki jih goji Leagoras.'

- UČENEC: Samo navaden ignorant brez glave
lahko tako razbija, da po vodi
splava prav ta moment spočeta misel. 135
- STREPSIAD: Oprosti. Saj veš, s kmetov sem doma.
Katera pa je ta splavljena misel?
- UČENEC: To smejo vedeti samo učenci. 140
- STREPSIAD: Potem pa kar. V Premišljevalnico
prihajam, da postanem vaš učenec.
- UČENEC: No, prav. A to je stroga tajnost.
Bolha je pičila Hajrefonta
in odskočila Sokratu na glavo. 145
Zato je Sokrata zanimala
razdalja skoka, merjena po boljše.
- STREPSIAD: Kako pa jo je zmeril?
- UČENEC: Elegantno.
Stopil je vosek, v roke zgrabil bolho
in njene nogice namočil v vosek. 150
Ko se je ta shladil, dobil je boljše
čevlje. Sezul jih je in zmeril skok.
- STREPSIAD: O, kakšen rahločuten um! Moj bog!
- UČENEC: A bi rad slišal še kaj drugega,
kar je učitelj stuhtal?
- STREPSIAD: Ja! Povej! 155
- UČENEC: Hajrefon ga je vprašal o komarju –
če misli, da komar prepeva z usti
ali če misli, da prepeva z ritjo.
- STREPSIAD: Ja, no ... No, kaj je rekel o komarju?
- UČENEC: Da je komarjevo črevesje ozko 160
in da zato ves zrak potuje hitro
z vso silo proti riti. Ozka zračna

pot se razširi v ritno luknjo,
ki pod navalom zraka spušča zvoke.

STREPSIAD: Njegova ritna luknja je fanfara! 165
Ta vid! In ta natančna roka! Blagor!
Gotovo bi se rešil vsake tožbe,
če bi poznal komarjevo črevesje!

Strepsiadova radovednost pa s tem še ni potešena, zato mu Učenec razlaga naprej. Óno noč je Sokrat ravno premišljeval o lunini orbiti, ko se mu je na glavo podelal kuščar, prejšnji večer pa je lačnim Premišljevalcem večerjo kar pričaral. Nato Strepsiad spozna še druge učence, ki preiskujejo svet pod zemljo, njihove zadnjice pa se kar same od sebe učijo astronomije. Na koncu mu razkaže še pripomočke, ki jih uporabljajo pri aritmetiki in geografskih meritvah.

Spekter Sokratovega delovanja v *Oblakih* je torej zelo širok in poleg čaranja ter ukvarjanja z različnimi kozmološkimi teorijami obsega tudi raziskave, ki spadajo na področje naravoslovja. Tako kot pojav sofistike je bilo namreč tudi matematično in naravoslovno raziskovanje za tiste čase nekaj novega, Sokrat pa se je v mladih letih poleg tega, da je poslušal sofiste, menda ukvarjal tudi s te vrste raziskovanjem. Zato mu Aristofan ni pozabil pripisati tudi te 'novotarije'. Poleg tega, da se Aristofanov Sokrat ukvarja z naravoslovnimi raziskavami, ki so s stališča atenskega gledalca in v povezavi z obtožbo proti Sokratu leta 399 pr. Kr. predvsem duhoviti vložki (ki pa vendarle lahko prevesijo jeziček na tehtnici), in da je njegovo poučevanje dostopno le ožjemu krogu ljudi, torej posvečencem⁸, pa je Aristofanov Sokrat tudi tipičen sofist, še huje, celo sofist v najslabšem pomenu te besede. Izraz sofist uporabljata slabšalno šele Aristofan in Platon. Pri tem pa je zanimivo, da prvi prikazuje Sokrata ravno kot sofista v najslabšem pomenu besede, drugi pa kot živo nasprotje takim sofistom, katerih »zanikovanje vsakršne občeveljavnosti v spoznanju in morali je priklicalo kot branilca teh najvišjih človeških zakladov na plan eno največičastnejših oseb ne le filozofije, ampak tudi celotne zgodovine človeštva: Atenca Sokrata.« (Vorländer, 1968, str. 69).⁹ Očitno pa njegovi sodržavljani – verjetno tudi

⁸ Iz verzov 255ss in 497ss je jasno, da mora vsak, ki vstopi v Sokratovo šolo, prestati neke vrste iniciacijski obred. Taka ureditev Sokratove šole in njen konec nas spominjata na Pitagoro. V zvezi z Oblaki kot bogovi je zanimiv namig na Atamanta in njegovo prvo ženo Nefele, boginjo oblakov. Sokrat v verzu 257 pomoli Strepsiadu venec, ki spada v iniciacijski obred, Strepsiad pa misli, da ga bo žrtvoval, kot je Nefele poskusila žrtvovati Atamanta v Sofoklovi istoimenski tragediji, ker je nasedel spletkarjenju svoje druge žene Ino.

⁹ Vorländer, K., *Zgodovina filozofije*, Prva knjiga, prevedel Primož Simoniti, Ljubljana, 1968

zato, ker res niso natančno vedeli, kaj počne – te razlike niso opazili. K temu so, sodeč po *Apologiji*, svoje prispevali tudi *Oblaki*.

Iz izbranega odlomka izvemo tudi, da Aristofanov Sokrat poučuje za denar, kar Platonov Sokrat v *Apologiji* zanika, obenem pa prvič naletimo na omembo Sokratove večšine, zaradi katere se je Strepsiad sploh odločil iti k njemu v uk in ki jo Platonov Sokrat prišteva med stare in popolnoma neutemeljene očitke. Da zna τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν in da zato lahko zmaga v vsaki pravdi, četudi po krivici. Stavek, da lahko umetnost besede tudi slabšo stvar naredi močnejšo, pripisuje Aristotel Protigovore (*Antilogije*), kjer je obravnaval ista vprašanja z nasprotnih stališč; enkrat s stališča tožilca in drugič s stališča branilca (Vorländer, 1968, str.65). Slabša oziroma šibkejša in močnejša stvar pa kot dramski osebi, kot posebjena Krivični in Pravični govor, nastopata tudi v *Oblakih* (v. 889–1111).¹⁰ Kako sofisti, torej Sokrat, lahko kvarijo mladino, nam Aristofan nazorno prikaže v besednem dvoboju (agonu) med obema govoroma, v katerem Pravični prizna zmago Krivičnemu¹¹ in s tem tudi pravico, da vzame v uk Fejdipida. Še bolj nazoren zgled pa je ravno mladi Fejdipid. Ko Sokrat Strepsiada napodi, češ da si ničesar ne zapomni, se Fejdipid vendarle pusti prepričati ter gre k Sokratu in h Krivičnemu govoru v šolo. Tam se nauči vsega, kar si je Strepsiad želel, pa tudi tega, česar si ni želel.

Sofisti, kot beremo v *Oblakih*, niso mladim ljudem kvarili samo duš, ampak tudi telesa (καλοκαγαθία!). Tako so pri Aristofanu »moderni« mladeniči in tudi njihovi učitelji vedno blede in šibkih postav. Imajo povešena ramena, udrte prsi, plosko zadnjico in velikanski penis, nekateri pa so celo poženščeni¹² (v. 1015ss). Obnašajo se nemoralno in nespoštljivo ter zavračajo tradicionalne vrednote. Vsega tega se je, kot že rečeno, v Premišljevalnici zelo dobro naučil tudi Fejdipid.

Izšolan pri Sokratu in Krivičnem govoru zavrne očetovo prošnjo, da bi ob praznični gostiji – Strepsiad jo je priredil, ker se je znebil upnikov – ob spremljavi kithare zapel neko Simonidovo odo, češ da je to staromodno in da je Simonid slab pesnik. Brani se recitiranja Ajshila in si raje izbere odlomek iz Evripida, v katerem brat spolno občuje s svojo sestro.¹³ Strepsiad takega obnašanja ne prenese, začne sina zmerjati, ta mu zmerljivke vrača in se ga loti celo s pestmi; češ da si je zaslužil, ker ne spoštuje najboljšega

¹⁰ Zanimiva je sholija (889c) k nastopu obeh govorov, ki nas spominja na petelinje boje: ὑποκεῖνται ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐν πλεκτοῖς οἰκίσκοις οἱ λόγοι δίκην ὀρνίθων διαμαχόμενοι.

¹¹ Krivični govor zapusti oder, ker je igravec verjetno igral tudi Sokrata. Možno je, da je odšel v Premišljevalnico, da bi se tudi sam naučil »krivičnega govora«.

¹² V pomen besede καταπυγούνη in v to, ali se Aristofan v *Oblakih* sploh norčuje iz Sokratove homoseksualnosti, se v tem članku ne bomo spuščali.

¹³ Verjetno iz tragedije *Ajol*.

pesnika med pesniki, Evripida. Potem mu v stilu Krivičnega govora dokaže, da otrok popolnoma upravičeno lahko pretepa svojega očeta, in Strepsiad se pusti celo prepričati. Ko pa hoče Fejdipid upravičiti še pretepanje matere, Strepsiadu dokončno prekipi in se odloči, da bo zažgal Premišljevalnico skupaj s Sokratom in z njegovimi somišljeniki.

Ampak vrnimo se v trenutek, ko se Strepsiad s Sokratom sreča prvič. Poleg tega, da se izbrani odlomek ujema z zgoraj navedenimi Sokratovimi besedami iz *Apologije*, nam je lahko tudi odskočna deska, da si ogledamo Aristofanovega Sokrata še kot brezbožneža in krivoverca (ὁ νομίσειν θεούς), ki uvaja nova boštva.

STREPSIAD: Hej, ti! Kdo je gospod, ki tam binglja?

UČENEC: Prav on.

STREPSIAD: Kdo on?

UČENEC: Ja, Sokrat.

STREPSIAD: Ježeš! Sokrat!

Bi ga poklical ti namesto mene? 220

UČENEC: Kar sam ga daj. Preveč sem zaposlen.

STREPSIAD: Hej, Sokrat! Sókratič! Sokrátko!

SOKRAT: Zakaj me kličeš, ti, minljiva duša?

STREPSIAD: Eeee... najprej mi povej, kaj delaš, prosim.

SOKRAT: V višavah blodim, sonce opazujem. 225

STREPSIAD: Kar zviška, v košu, gledaš na bogove?
Zakaj pa ne bi z zemlje, če že moraš?

SOKRAT: Ničesar nebnega ne bi odkril,
če ne bi misli in duha obesil
in ju s sorodnim zrakom zmešal. 230
Če z zemlje gor bi moral gledati,
ne bi odkril ničesar. Zemlja pač
z vso silo vleče nase žmoht razuma.¹⁴

¹⁴ Diogen iz Apolonije (konec 5. st. pr. Kr.), DK 64 A 19, 44: Mislimo pa, kakor rečeno,

Tako kot vsaka povrtnina.¹⁵

STREPSIAD: Kaj?! 235

Razum da vleče v paradižnik¹⁵ vlago?
No, daj, Sokrátek, spusti se dol k meni,
ker bi se rad naučil par stvari.

SOKRAT: In rad bi se naučil ...?

STREPSIAD: Govoriti. 240
Težijo mi nadležni upniki
in skoraj vse imam pod hipoteko.

SOKRAT: Kako si pa prišel v tak položaj?

STREPSIAD: Konjska bolezen mi je vse požrla. 245
No, tisti govor bi rad znal, ki nikdar
ne plača. Cena ni vprašanje.
Plačal ti bom, to jamčijo bogovi.

SOKRAT: Da so bogovi jamstvo? Prva stvar –
pri nas bogovi ne veljajo nič.

STREPSIAD: Ja, kaj pa? Zlate palice mogoče?¹⁶

SOKRAT: Bi rad poznal resnico o bogovih? 250

Strepsiad odgovori pritrdilno, Sokrat mu predstavi Oblake in razloži vse o bogovih Premišljevalnice, ki jih bo moral odslej častiti: Oblake, Kaos in Jezik (v. 424). Slednja sta kot bogova izrecno imenovana samo na tem mestu, zakaj ju je Aristofan poleg Oblakov vtaknil v »sveto trojico« in kako jima v Premišljevalnici služijo, pa lahko spremljamo skozi vso komedijo. Pri Oblakih pa ni samo enega najbolj očitnega razloga, zakaj jih je Aristofan izbral za glavna božanstva Premišljevalnice. Razlogov, na katere pomislimo, je več, nikoli pa ne bomo mogli z gotovostjo vedeti, katere je imel v mislih Aristofan in na kaj je ob gledanju *Oblakov* pomislil atenski gledalec. Pa kljub temu pogledjmo, zakaj bi se Aristofan lahko odločil ravno za Oblake.

po čistem in suhem zraku. Zakaj vlaga ovira mišljenje. /.../ Da pa vlaga res slabi pamet, dokazuje izkustvo, da imajo živali šibkejšo mislivost (mimo človeka), zakaj oná dihajo zrak, ki prihaja od zemlje, in se hranijo z vlažno pičo. (prev. Sovrè, A., *Predsokratki*, Ljubljana, 1946, str.131)

¹⁵ V originalu stoji kreša.

¹⁶ V originalu: »Železen denar, kot v Bizancu?«

Zevsa so imeli Grki za povzročitelja vremena, in ker Sokrat Strepsiadu (duhovito) dokaže, da vreme povzročajo Oblaki, s tem zlahka ovrže obstoj Zevsa. Poleg tega Oblaki spreminjajo obliko, so kot vreme muhasti in zato izmuzljivo, neoprijemljivo in nejasno božanstvo. Prav nejasnost in neoprijemljivost Oblakov pa nam priključuje v spomin še danes dokaj nejasni Sokratov *daimonion*.

Že zgoraj smo ugotovili, da Aristofan prikazuje Premišljevalnico kot ustanovo, ki je namenjena zgolj izbrancem, posvečencem torej, iniciacija, ki je potrebna za vstop vanjo, in njena tajnost pa nas spominjata tudi na neke vrste misterije (glej tudi op. 8). V verzu 815 na Fejdipidovo vprašanje, kdo mu je povedal, da Zevsa ni, Strepsiad odgovori, da je bil to Melijec Sokrat. Morda je Aristofan hotel, da pomislijo gledalci na pesnika Diagora z Melosa, ki je bil – točne letnice sicer ne vemo – zaradi norčevanja iz elevzinskih misterijev obsojen za brezboštvo (op. 4). Če vse to povežemo, lahko rečemo, da Aristofanov Sokrat namesto elevzinskih misterijev vpeljuje »oblačne misterije«, kar je ravno toliko ali pa celo bolj brezbožno od tega, da ne priznava Zevsa. Elevzinski misteriji so bili za Atence namreč skrajno sveta in nedotakljiva ustanova. Poleg številnih drugih razlogov, ki pripeljejo Strepsiada do tega, da kaznuje Sokrata in njegove, Aristofan posebej poudari njegovo nespoštljivo obnašanje do bogov (ὕβρις, ἀδίκημα θεούς; v. 1506, 1509). A pri Sokratovih Oblakih je najzanimivejše in najbolj problematično obenem to, kar se izkaže na koncu komedije in kar Strepsiada dokončno prepriča, da bo Premišljevalce kaznoval – spoznanje, da Oblaki sploh niso na Sokratovi strani. Po nesrečnih dogodkih s Fejdipidom jim Strepsiad očita, da so vsega krivi oni, Oblaki pa mu odgovorijo (v. 1458-1461):

Če vidimo, da je kdo vzljubil
napačno stvar, storimo vedno isto:
nakopljemo mu križe in težave,
da bo spoznal spoštljivost do bogov.

Tak zasuk zbora v odnosu do Sokrata povzroča pri interpretaciji celotne komedije kar nekaj težav in si zasluži samostojno, bolj poglobljeno obdelavo. Omenimo samo dva najbolj očitna razloga – sklepni prizor ali eksodos *Oblakov* (v. 1321-1510) se močno razlikuje od sklepnih prizorov, značilnih za staro komedijo. Ta se ponavadi zaključuje z rajanjem ali s slavljenjem, hkrati pa zanjo ni značilno to, da bi zbor svoj odnos do glavnih oseb jasno in nenadoma opredelil šele v sklepnem dejanju. Na tem mestu bi sicer kdo ugovarjal, češ da se zbor ni opredelil nenadoma in da se je že v agonu izražal dvoumno. Odgovorili bi mu, da je atenski gledalec uprizoritev videl samo enkrat, in to od začetka do konca, ne pa nasprotno. Ampak, kot že rečeno, pustimo natančnejšo obdelavo za kdaj drugič, saj nas bo že površen poskus odgovora na osnovno vprašanje – Kaj je lahko s tem preobratom

sporočal Aristofan in na kaj vse je ob tem lahko pomislil gledalec? – stal kar nekaj truda in prostora. Kaj je torej lahko sporočilo, ki naj bi prišlo do gledalca?

Da je treba bogove preprosto spoštovati? Ali da so Sokratovi bogovi pač spremenljivi in nestanovitni Oblaki, ki jim tako ali tako ne gre zaupati? Ali pa morda, da so Sokratovi bogovi vendarle dobri? Da njihove besede, ki smo jih navedli, niso namenjene samo Strepsiadu, ampak tudi Sokratu, ki bo zaradi požiga Premišljevalnice spoznal, da je bilo njegovo ravnanje napačno. In (če gremo v tej interpretaciji še dlje in pripišemo Aristofanu poznavanje in razumevanje Sokratovega »etičnega intelektualizma« in njegovega *daimoniona*) da Sokrat ni ravnal slabo namenoma, ampak zaradi nepravlega in nepopolnega spoznanja, končna izkušnja, za katero so posredno krivi Oblaki, pa ga bo (že zunaj okvira komedije, torej v gledalčevi domišljiji) prek spoznanja o njegovi nevednosti pripeljala do globljega pojma vednosti. Da so Oblaki Sokratov *daimonion* – na kar smo pomislili že prej – ki ga svarijo, kadar zaide s prave poti. Posvarili so ga tudi sedaj, Sokrat bo spoznal svojo zmoto in se vrnil na pravo pot. Če je sporočilo Aristofanovih *Oblakov* vse to, kar smo napisali, in če je doseglo tudi gledalca, je uspelo Aristofanu napisati duhovito komedijo, ki se iz Sokrata kot predstavnika nove filozofije norčuje, obenem pa ga skozi dejanje komedije očisti in na koncu oprsti.

Taka interpretacija skuša oprati Aristofana vsaj delne krivde pri ustvarjanju negativnega mnenja o Sokratu, hkrati pa je od vseh možnih interpretacij, ki skušajo razložiti, kako je gledalec razumel zasuk zboru v sklepnem dejanju in kako je razumel komedijo v celoti, med trhlejšimi; pa vendar. Besede, ki jih zapiše Vernant o gledalcu tragedije, lahko deloma prenesemo tudi na gledalca *Oblakov*: »Edino gledalcu je lahko govorica teksta jasna na vseh nivojih, z vso svojo mnogoznačnostjo in z vsemi svojimi dvoumnostmi. /.../ Sporočilo tragedije se prenese le toliko, kolikor gledalec odkrije dvoumnost besed, vrednot, človeka, kolikor sprevidi konfliktnost sveta in kolikor opusti svoja prejšnja prepričanja /.../« (Vernant, 1994, str. 28).¹⁷

Na gledalca torej ne smemo nikoli pozabiti, seveda pa bomo vedno samo ugibali, na koliko nivojih mu je bila govorica besedila jasna. Zato ga bomo skoraj gotovo vedno ali podcenili ali precenili. Če smo se v začetku odločili, da bomo Sokratove besede v *Apologiji* o Aristofanovi krivdi vzeli resno, in če smo privzeli, da gledalec o Sokratovi filozofiji ni vedel skoraj nič, smo ga v tem primeru verjetno precenili. Lahko rečemo le to, da se je Sokratu najprej smejal, potem pa ga je pripeljal pred sodišče in ga obsodil na smrt.

¹⁷ Vernant, J.P., Vidal-Naquet, P., *Mit in tragedija v stari Grčiji*, prevedli Suzana Koncut in Agata Šega, Ljubljana, 1994

Za konec si preberimo še interpretacijsko neobremenjen odlomek, v katerem bomo videli, kako Aristofanov Sokrat občuje z navadnimi ljudmi. V začetku smo namreč zapisali, da se bo članek ukvarjal tudi s primerjavo med Aristofanovim in Platonovim Sokratom oziroma Sokratom, kot ga poznamo danes. Sem pa seveda sodi tudi to, kako je svoje misli posredoval, saj sta Sokratova filozofija in Sokratov način posredovanja le-te nerazdružljiva. Ker smo Aristofanovega Sokrata že dodobra spoznali, ne smemo biti presenečeni, če v odlomku ne bomo našli tega, kar bi pričakovali od Platonovega Sokrata.

Poglejmo.

(Strepsiad leži na zofi, kjer ga je Sokrat pustil, da bi lahko v miru premišljeval. Sokrat se vrne)

SOKRAT: No, pa poglejmo, kaj možak počne. 731
Hej, ti! Pa ne da spiš?

STREPSIAD: Kje pa, sploh ne.

SOKRAT: No, in?

STREPSIAD: Hudič – prav nič.

SOKRAT: Kako? Prav nič?

STREPSIAD: Če nič je v desni roki tič, prav nič.¹⁸

SOKRAT: Zapni si šlic in uporabi glavo! 735

STREPSIAD: Za kaj? Daj, Sokrat, malo mi pomagaj.

SOKRAT: Ti sam najbolje veš, kaj hočeš, ne?

STREPSIAD: Že tisočkrat si slišal, kaj jaz hočem!
Obresti! Nočem jih plačati!

SOKRAT: No, daj, obleci se, potem previdno 740
razreži um na fine, drobne kose,
jih spravi v red in – premišluj.

¹⁸ Morda se Aristofan norčuje iz Premišljevalcev in sploh filozofov, češ namesto da bi mislili, se samozadovoljujejo.

STREPSIAD: O, beda!

SOKRAT: Daj mir!
Če se ti misel kje zatakne,
jo pusti in se spet kasneje vrni.
Takrat jo zgrabi in naprej potisni. 745

STREPSIAD: Najljubši Sokratek!

SOKRAT: Ja, kaj je, starček?

STREPSIAD: Obresti! Prav capinsko dober plan imam.

SOKRAT: Razloži!

STREPSIAD: Kaj bi rekel ...,

SOKRAT: Ja, o čem?

STREPSIAD: ... če bi najel čarovniško baburo
in bi ponoči dol z neba potegnil
mesec in ga v kristalno kroglo spravil
in še vse skupaj nekam dobro skrivil?¹⁹ 750

SOKRAT: Hja, vprašal bi te, kaj bi imel od tega?

STREPSIAD: Če meseca na nebu sploh ne bo,
ne bom obresti plačal.

SOKRAT: Ker ...? 755

STREPSIAD: ... obresti se plačuje prav vsak mesec.

SOKRAT: Dobro. Poskusi razvozlati tole:
obtožnica te bremeni milijonskega
dolga. Kako se je znebiš? Povej!

STREPSIAD: Kako? Ne vem. Razmisliti bi moral. 760

SOKRAT: Idej ne smeš zadrževati v sebi!

¹⁹ V originalu stoji namesto čarovniške babure vračarica iz Tesalije, namesto kristalne krogle pa ovalna škatla, v kakršne so shranjevali npr. ogledalca.

Pusti, da misel poleti v nebo
kakor papirnat zmaj na vrvici.²⁰

STREPSIAD: Že vem! Obtožnice bi se znebil
zelo pretkano. Všeč ti bo.

SOKRAT: Kako? 765

STREPSIAD: Gotovo si že videl tako steklo,
ki je zakrivljeno ... s katerim
lahko zanetiš ogenj ... no ...²¹

SOKRAT: A leča²¹?

STREPSIAD: Ja, leča. Če bi jo imel pri sebi
v trenutku, ko bi tajnik pisal tožbo,
bi se skrivaj postavil proti soncu,
nameril in ... sežgal obtožnico. 770

SOKRAT: O, strela! Super!

STREPSIAD: Juhuhu, veselje!
Milijonske tožbe sem se rešil.

SOKRAT: No, hitro se še tega loti.

STREPSIAD: Česa? 775

SOKRAT: Obtožen si, in ker ni prič, boš najbrž
tožbo izgubil. Kaj lahko storiš?

STREPSIAD: Nič lažjega.

SOKRAT: Potem povej!

STREPSIAD: Saj bom.
Na obravnavo svojega primera
sploh ne bi čakal. Prej bi se obesil. 780

²⁰ V originalu: »Kakor majski hrošč, privezan za noge.« V sholijah je ob tem verzu razlaga, da so se tako igrali atenski otroci.

²¹ V originalu: »Gotovo si pri prodajalcih zdravilnih zelišč in pripomočkov že videl tisti lepi, prozorni kamen, s katerim netijo ogenj.« Gre za steklo, ki je bilo v tistih časih še redkost.

SOKRAT: Pa to je bedarija!

STREPSIAD: Ne, sploh ne –
nihče me ne bo tožil, če bom mrtev.

SOKRAT: Brbljaš! Ne bom te več učil – izgini!

STREPSIAD: Zakaj? Ne, no ... Daj, Sokrat, prosim te!

SOKRAT: Še preden se kaj naučiš, pozabiš. 785
Povej, o čem sva najprej govorila?

STREPSIAD: Saj vem ... joj ... najprej je bilo ... Kaj že?
No ... stvar, kjer mesimo testo²² ... in to je ...
Kaj že?

SOKRAT: Solit se pojdi! Ti, največji
levak in najbolj pozabljivi starec!

O Sokratovem »preiskovanju« (*elenkhos*), ki nam je dobro znano iz Platonovih dialogov, ni ne duha ne sluha, namesto njegovega preprostega izražanja najdemo zapletene stavke in misli, namesto pripravljenosti na pogovor z vsakim človekom pa zmerljivke in nepotrpežljivost. Takega Sokrata je atenskemu gledalcu predstavil Aristofan, zato zares ni nič čudnega, da se je kasneje ta gledalec prelevil v Sokratovega tožnika in sodnika. In zato lažje razumemo, zakaj je med svoje tožnike Sokrat prišel tudi Aristofana.

Članek je skušal v luči sodnega procesa proti Sokratu in tako tudi v luči Platonovega Sokrata vsaj delno – tema je namreč strašansko obširna – osvetliti Aristofanove *Oblake* in nasprotno. Koliko mu je to uspelo in kaj je ostalo v temi, naj presodi bralec. Kakršnenkoli že Aristofanov Sokrat je, koliko je ali ni podoben Platonovemu ali Ksenofontovemu ali Aristotelovemu (ali zgodovinskemu) Sokratu, je vendarle od vseh Sokratov, ki so nam danes dosegljivi, najstarejši, saj je bil opisan v času, ko je zgodovinski Sokrat še živel. Če bi komedije Evpola ali Kratina, o katerih vemo, da sta se sem in tja navdihovala pri Sokratu, preživele vsa dolga stoletja do danes ali če bi imeli priložnost prebrati celotno komedijo *Konos* komediografa Amejpsia, v kateri je ob zboru Premišljevalcev (*φροντισται*) nastopal tudi Sokrat in je bila

---

²² Gre za verze 658ss, v katerih Sokrat Strepsiada poučuje o spolu besed idr. Beseda nanese na nečke in na Kleonima, ki jih nima, ampak testo mesi v okroglem možnarju. Aristofan se norčuje iz Kleonima, češ da je poženščen.

uprizorjena skupaj z *Oblaki* leta 423 pr. Kr. ter pobrala drugo nagrado, bi v tem članku morda govorili o kakem drugem Sokratu. Ker pa je z antičnimi besedili pač tako, da vseh verjetno ne bomo mogli prebrati nikoli, Aristofanov Sokrat je in ostaja prvi.